

УДК 342.4

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.35>**Діана Івженко,**

магістр кафедри конституційного права

Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню актуального питання впливу глобалізаційних процесів на розвиток сучасного конституційного права. Актуальність теми зумовлена активним розвитком процесів глобалізації у сфері економічних, торгівельних, зовнішніх, фінансових та, зокрема, правових відносин. Глобалізація є феноменом ХХ ст. та найбільшого впливу набула в післявоєнний період, разом із тим витоки глобалізаційних процесів беруть початок ще зі стародавнього світу. Натепер немає єдиного підходу до визначення понять «глобалізація» та «глобалізаційні процеси». Одними із перших, хто в наукових колах дав визначення таким термінам, були К. Маркс, американський економіст Л. Кляйн та соціолог І. Валлерстайн. У контексті дослідження питання зроблений висновок про вплив глобалізаційних процесів на інтернаціоналізацію конституційного права. Так, після Першої та Другої світових воєн з'явилась нагальна необхідність розроблення єдиних універсальних правил та норм з метою забезпечення міжнародної безпеки та світового правопорядку. Після завершення Холодної війни, боротьби капіталізму і комунізму глобалізаційні процеси чинили істотний вплив на міжнародну економіку та торгівлю. Найбільшого інтернаціонального впливу зазнають держав – члени певних наднаціональних інтеграційних утворень. Так, члени Європейського Союзу свідомо відмовляються від частини свого суверенітету з метою передачі повноважень такому наднаціональному утворенню. Глобалізаційні процеси впливають і на формування судової практики в різних системах права. Так, Верховний Суд США у своїх рішеннях посилається на практику Європейського суду з прав людини, незважаючи на суттєві відмінності англо-саксонської та континентальної систем права. Крім того, у зв'язку із напрацюванням певних універсальних та регіональних норм та принципів, особливо що стосуються сфери захисту прав людини та безпеки, більшість держав імплементують в національне законодавство відповідні положення.

Ключові слова: конституційне право, глобалізація, інтернаціоналізація, глобалізаційні процеси, наднаціональні утворення, Європейський Союз.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси в сучасному світі, які активно відбуваються протягом останніх десятиліть, тепер є *manifestum non eget probatiōne*¹. Попри це, в експертних, політичних та наукових колах тривають гострі та антагоністичні дискусії з приводу теорій глобалізації, історико-правових витоків глобалізаційних процесів, політичних, економічних, соціальних передумов та наслідків таких процесів. Виникає питання: яким чином впливають глобалізаційні процеси на розвиток міжнародного права та національних систем права.

Метою наукової статті є дослідження історичних етапів розвитку глобалізаційних процесів у світі, феномена глобалізації та його впливу на розвиток правової системи та безпосередньо конституційного права.

¹ і такі, що є очевидними не потребують доведення

Виклад основного матеріалу.

Історико-правові витоки глобалізації.

Дійсно, глобалізація «народжена» багатьма історичними процесами. Так, двері глобалізаційним процесам були відкриті через торгівельні шляхи, які поєднали Єгипет, Індію, Китай та Месопотамію. Так був покладений початок економічним, торгівельним та комунікаційним процесам між стародавніми державами. Далі світ спостерігав період розквіту могутньої Священної Римської Імперії та Китайської династії Хань, які стали «торгівельними партнерами» через Великий шовковий шлях. Саме останній став тим феноменом та «сполучною ланкою» між державами з різними соціально-економічним, етнічним, політичним рівнем розвитку та культурою: Римською, Парфянською, Кушанською та Китайською імперією Хань.

Велике значення для процесу глобалізації мало також освоєння Нового Світу та нова колоніальна політика держав. Так, Е. Крюсе у своєму трактаті «Новий Кіней або

Політична промова» висуває теорію процесу створення моделі всесвітнього миру та свободи торгівлі, в якій на протигагу військовій небезпеці з боку турок, Московії і татар було запропоновано утворення об'єднання 15 держав під егідою спільної християнської релігії [1, с. 29].

В епоху Нового часу феномен глобалізації досліджували такі вчені, як К. Маркс, Ф. Енгельс, М. Хайдеггер та ін. Так, наприклад, одним із тих, хто першим увів у науковий обіг цей термін, вважають К. Маркса. «Постійна потреба в розширенні ринку для збуту продукції поширює буржуазію по всій поверхні земної кулі», – так у XIX ст. Карл Маркс обґрунтував пошук нових ринків, дешеву робочу силу, потребу в природних ресурсах. Безпосередньо слово «глобалізація» К. Маркс вжив у листі до свого однодумця Ф. Енгельса, в якому написав: «Тепер світовий ринок існує насправді. З виходом Каліфорнії та Японії на світовий ринок глобалізація відбулася» [2, с. 206].

Великий внесок у розуміння процесів глобалізації зробили американський економіст Л. Кляйн та соціолог І. Валлерстайн. Останній зазначав: «Відтоді, як світова система підтримала особливості розвитку Європи, глобалізація, яка не має конкретної матеріальної форми, стала феноменом» [3, с. 100]. Отже, проаналізувавши погляди на феномен глобалізації різних вчених та філософів, можна зробити висновок, що до середини XX ст. глобалізаційні процеси досліджувались та сприймалися як такі, що дотичні та впливають переважно на економічні та торгівельні аспекти міждержавної взаємодії.

Однак жахіття, які спіткали людство після Першої та Другої світових воєн, Великої депресії, Холодної війни внесли свої корективи в розуміння феномену глобалізації. Так, у 1919 р. була створена Ліга націй, у Статуті якої головним напрямом діяльності проголошувалось підтримання міжнародного миру та безпеки, запобігання війнам та сприяння дотриманню світового правопорядку загалом. Незважаючи на те, що Лізі Націй не вдалося виправдати сподівання та реалізувати мету та цілі, закладені в Статуті, внаслідок відсутності згоди серед т. зв. блоків «Антанти» та «Троїстого союзу» з принципових питань, які виступали правовою передумовою реального забезпечення їхньої національної безпеки, можна вважати, що саме Ліга Націй започаткувала невідворотність глобалізаційних процесів у сфері міждержавної кооперації та інтеграції з питань міжнародних відносин, безпеки, оборони, війни та миру.

«Ми, народи Організації Об'єднаних Націй», – такими словами починається уста-

новчий документ Організації Об'єднаних Націй, універсальної міжнародної організації, яка стала інструментом боротьби за збереження миру та міжнародної безпеки. Однією з основних цілей ООН в преамбулі Статуту проголошено: «знову ствердити віру в основоположні права людини, гідність та цінність людської особистості, рівність чоловіків та жінок, рівність великих та малих націй». Ці положення знайшли своє відображення в Загальній декларації прав людини (1948 р.), що ознаменувало визнання на міжнародному рівні принципів поваги та захисту прав людини. Наступний період характеризується кодифікацією та деталізацією тих основ, які були закладені в Загальній декларації прав людини, і логічно завершується ухваленням Міжнародного біллю про права.

Отже, справедливою видається думка Р. Ф. Хабірова, який зазначав, що витоки глобалізаційних процесів є давніми, оскільки взаємозалежність держав простежувалася протягом майже всієї історії людства, але глобалізація – феномен XX ст. [4, с. 45]. Так, глобалізаційні процеси вплинули на інтернаціоналізацію національних систем права. Відтак міжнародне право поступово почало перетворюватись на право міжнародного співтовариства, яке являє собою не просто сукупність держав, а безпосередньо суспільство, яке має спільні цінності, цілі, інститути і норми.

Інтернаціоналізація конституційного права в умовах глобалізації.

Глобалізація зумовлена детериторізацією соціального, економічного та політичного життя. А саме, відбувається рух у просторовій формі організації та діяльності людини в бік трансконтинентальних та міжрегіональних моделей діяльності, взаємодії та здійснення влади [5, с. 400]. Глобалізація впливає на цілий ряд процесів економічного, політичного, військового, екологічного характеру, фактично суверенні держави сьогодні не здатні діяти абсолютно автономно на власній території та вимушені рахуватися з позицією міжнародного співтовариства та інших держав. Ю. Габербас зазначає, що держави все частіше сприймають себе вже не як суверенні держави, а як солідарні члени міжнародного співтовариства [6, с. 44].

Отже, міждержавне співробітництво сприяє розробленню та імплементації універсальних та регіональних стандартів у різних сферах діяльності, але передусім у сфері прав і свобод людини, міжнародних та торгівельно-економічних відносин. Правове регулювання, таким чином, набуває інтернаціоналізованого характеру.

Традиційно виділяють дві основні концепції співвідношення між національним

і міжнародним правом – дуалістичну і моністичну. Однак процеси глобалізації розмивають чітку межу між ними. Так, наприклад, професор Буруменський послідовно відстоює концепцію «синтезу теорій дуалізму та примату міжнародного права», залишаючись прибічником «доктрини єдності права як соціокультурного явища, що породжує єдиний у своїй основі правопорядок, який <...> складається з відносно самостійних міжнародного та внутрішнього правопорядків» [7, с. 10]. Отже, міжнародне та внутрішньонаціональне право не знаходяться в ієрархічній взаємозалежності, а тісно співпрацюють, утворюючи єдиний правопорядок.

Однак ситуація змінювалась, зміцнювався інститут захисту прав і свобод людини і громадянина, і більшість держав-членів визнали пріоритет норм Співтовариства над національним законодавством. Так, наприклад, у 1996 р. Вища Рада Бельгії (вищий адміністративний Суд) визнала пріоритет одного з актів Співтовариства над національною конституцією. Аналогічне рішення було винесено в Австрії у 1999 р. Слід зазначити, що було визнано пріоритет навіть не норм установчого договору, а вторинного права Співтовариства [4].

Як було зазначено вище, одним із наслідків глобалізації є інтернаціоналізація конституційного права. Як зазначав А. фон Богданді, «сучасне конституційне право вивільняється від виключного взаємозв'язку з певним джерелом права, а саме з національною конституцією» [8, с. 20]. Як ми знаємо, більшість положень т. зв. «післявоєнних конституцій» (ухвалені після Другої світової війни) було запозичені з універсальної системи захисту прав і свобод людини і громадянина. Отже, конституційне право припиняє бути виключно національним. Р. Гудін справедливо зазначав: «Читаючи великі обсяги конституційно-правових текстів, вражаєшся, наскільки схожим є їх мова; вивчаючи історію розробки конституції будь-якої держави, вражаєшся, наскільки великим є обсяг осмисленого запозичення» [9]. Початково, від моменту ухвалення зразкових моделей конституцій Сполученого Королівства, Сполучених Штатів Америки і Франції, інтернаціоналізація конституційного права була пов'язана із запозиченням зарубіжного конституційно-правового досвіду, конституційних текстів, доктрини і практик. Так, це сприяє тому, що національні органи державної влади вивчають та використовують у своїй практиці підходи, напрацьовані в рамках інших національних юрисдикцій [10].

Найбільш серйозний інтернаціональний вплив здійснюється саме на розвиток конституційного права держав, інтегрованих

до певних наднаціональних об'єднань. Так, Європейський Союз у тому вигляді, в якому він існує сьогодні, беззаперечно, є одним із наслідків глобалізаційних процесів ХХ ст. та міждержавної інтеграції. Держави-члени ЄС свідомо відмовляються від частини своїх суверенних прав на користь такого інтеграційного утворення. Так, відповідно до ст. 90 Конституції Польщі 1997 р., «Республіка Польща може, на підставі міжнародних угод, делегувати до міжнародної організації або міжнародної інституції компетенцію органів державної влади з деяких конкретних питань».

У процесі розвитку формування міжнародних універсальних і регіональних стандартів регулювання в тому числі конституційно-правових відносин, передусім прав і свобод людини, діяльності міжнародних інститутів щодо гарантування та забезпечення їх реалізації поступово стверджується усталена позиція щодо універсального характеру конституційних норм та принципів. Натомість національні конституції покликані конкретизувати такі положення універсального або регіонального характеру. Так, національні органи державної влади, передусім органи судової влади, вивчають і використовують у своїй практиці правові позиції, напрацьовані в межах інших національних юрисдикцій.

Так, наприклад, у справі «Рейес v. Королеви» Британська Таємна рада у 2002 р. визнала, що вирок у вигляді смертної кари суперечить основним положенням Конституції Белізу, посилаючись при цьому на рішення, які ухвалювались органами судової влади Австралії, Канади, а також Європейським судом з прав людини [11]. У відомому рішенні Верховного Суду Сполучених Штатів Америки «Лоуренс v. Техасу», розглядаючи «право на недоторканість приватного життя» в контексті гомосексуалізму, суд, визнаючи неконституційною заборону гомосексуальної діяльності між двома дорослими особами за взаємною згодою, вперше на підкріплення своєї правової позиції послався на рішення Європейського суду з прав людини.

Однак, безумовно, найбільшого інтернаціоналізованого впливу зазнає конституційне право держав, які є членами певних наднаціональних інтеграційних утворень.

Так, міжнародне право, право «наднаціональних утворень» має відображати інтереси суверенних держав або держав-членів таких утворень. Саме через це інколи важко знайти баланс між інтересами європейського співтовариства як цілісного компонента та інтересами окремих держав-членів. Відповідно до ч. 1 ст. 19 Договору про Європейський Союз, саме на Європейський суд справедливості покладено обов'язок із забезпечення

дотримання законодавства при тлумаченні та застосуванні установчих договорів, а отже, саме Суд ЄС має знаходити баланс задля забезпечення міцності та легітимності Європейського Союзу. На початковому етапі існування та розвитку Європейського співтовариства, а надалі Європейського Союзу, Суд ЄС стояв на позиції обмеження значної частини суверенних прав держав задля досягнення цілей співтовариства, що викликало вкрай негативну реакцію держав-членів. Так, Федеральний Конституційний Суд Німеччини від 29 травня 1974 р. у справі Internationale Handelsgesellschaft зазначив таке: «Основний Закон Німеччини є більш досконалим інструментом захисту прав особи, а право Співтовариства, у свою чергу, не містить навіть переліку таких прав <...>, правопорядок національний в змозі більш ефективно здійснювати захист фундаментальних прав, як правопорядок країни з багатовіковим досвідом демократії» [12].

Отже, з одного боку, загальновизнані, універсальні норми та принципи міжнародного права знаходять своє відображення в конституціях держав-членів світового правопорядку, а з іншого – конституційний розвиток держав, об'єднання та взаємопроникнення правових систем та культур впливають на універсалізацію нових інститутів та сфер правового регулювання на міжнародній арені.

Висновки

Безумовно, глобалізація – вже ustalена ознака сучасного суспільства. Як ми з'ясували, глобалізаційні процеси не є «ноу-хау» ХХ ст., а беруть свої витoki з часів стародавнього світу. Глобалізація впливає а економічні, соціальні, культурні, політичні взаємозв'язки між різними державами, правовими культурами, правовими системами. Так, зміни зазнають і міжнародні відносини, які не зводяться виключно до міждержавних, а набувають дифузний характер. На міжнародній арені держави сьогодні кооперуються між собою в наднаціональні інтегративні утворення, найяскравішим прикладом яких є власне Європейський Союз. Формально суверенні держави видають частину суверенітету наднаціональному утворенню, інтегруючись при цьому з іншими членами такого утворення і проводячи спільну зовнішню, економічну, торговельну, фінансову та інші політики.

Внаслідок глобалізаційних процесів з'являється інтеграційний вплив і конституційне право. Конституційне право припиняє бути виключно національним. Так, інтернаціоналізація конституційного права проявляється в конституційному запозиченні, сприйнятті

досвіду конституційно-правового регулювання зарубіжних країн, конституційних доктрин і практик. Універсальні норми та принципи, які були напрацьовані міжнародним співтовариством, особливо в середині ХХ ст., знайшли своє відображення в більшості післявоєнних конституцій держав.

Отже, нині будь-яка правова система є не лише результатом власної еволюції, а, скоріше, наслідком усіх глобалізаційних процесів у світі та запозичення зарубіжного досвіду конституційно-правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Европа : проблемы интеграции и развития : монография : в 2-х томах. Т. 1. История объединения Европы и теория европейской интеграции. Ч. 1. / колл. автор. ; под общ. ред. О. А. Колобова. Н. Новгород: ФМО/ИСИ НИГУ; Изд-во АГПИ им. А. П. Гайдара. 2008. 58 с.
2. Аттали Ж. Карл Маркс: Мировой дух. Москва : Молодая гвардия, 2008. 406 с.
3. Wallerstein I. The Rise and Future Demise of the of the World-Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis. Comparative Studies in Society and History N.Y. : Academic Press, 1974. 125 p.
4. Хабиров Р. Ф. Глобализация, государственный суверенитет, права человека. *Юридический мир*. 2007. № 10. 45–49 с.
5. Хелд Д. Модели демократии. 3-е изд. Москва, 2014. 481 с.
6. Хабермас Ю. Эссе к конституции Европы. Москва, 2013. 93 с.
7. Сучасні проблеми міжнародного права. Liber Amicorum до 60-річчя проф. М.В. Буроменського : моногр. / авт.кол.; за ред. В.М. Репецького та В.В. Гутника. Львів; Одеса : Фенікс, 2017. 564 с.
8. Богданди фон А. Доктринальний конструктивизм в прошлом и будущем: стратегия ответа на насущные вопросы, стоящие перед конституционно-правовой наукой в Европе. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2010. № 1. 58 с.
9. Goodin R. Designing Constitutions: the Political Constitution of a Mixed Commonwealth. *Constitutionalism and Transformation: European and Theoretical Perspectives* / Ed. by R. Bellamy, D. Castiglione. Blackwell, 1996. 223 p.
10. Комарова Т. В. Суд ЄС та національні інтереси держав – членів Європейського Союзу. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. 190-198 с.
11. Reyes v. The Queen, [2002] 2 A. C. 235, [2002] 2 W.L.R. 1034 (P.C.). URL: <https://www.jcpc.uk/cases/docs/jcpc-2009-0101-judgment.pdf> (дата звернення: 20.10.2016).
12. Judgment of the Court of 17 December 1970. Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Frankfurt am Main – Germany. Case 11-70. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61970CJ0011> дата звернення: 20.10.2016).

Diana Ivzhenko. The impact of globalization on the development of the constitutional law

The article deals with the impact of globalization process on the development of the domestic law and, particularly, constitutional law. There is no single definition of the term "globalization", but it refers to economic, political and cultural changes all around the world. The "globalization" phenomena was born long time ago, when the trade routes stretched through the China, India, Egypt and Mesopotamia. Notwithstanding the ancient and alone history of globalisation processes all around the world, my deeply concern related to the fact that "globalization" is a phenomena of the 20th century. Thus, disasters and horrors of the First and Second World Wars caused the necessity for universal rules for almost all countries, that were later implemented in regional and national level. Thus, the world has changed after the World War II and almost over the last sixty years. That brought to a postwar development of international human rights instruments such as Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights and the regional human rights systems. One of the most obvious example of the globalization is the European Union and its state-to-state integration. Therefore, States refuse the part of its sovereignty and transfer it to the supranational organization. Globalization also affects the relationship between international and domestic law systems. There is a widespread concept on two main point approaches on such relationship: monistic and dualistic. But for today, such awareness is almost outdated. Much more wiser today to speak about the synthesis of these two concepts. The globalisation also impacts on the judicial system, as, for example, in decisions of the USA Supreme Court, judges cite and refer to the practice of the European court of human rights. There is no doubt that globalization impacts constitutional law system. It's important to acknowledge that globalization and constitutional law is not opposing natures. Constitutionalism, as well as globalization represents great changes not only in legal system, but as well in international affairs, trade, economic, taxation. The globalization phenomenon demonstrates the growing internationalisation of constitutional law, impact on human rights system.

Key words: globalization, internationalisation, constitutional law, domestic law system, transnational organization, judicial system.

